

Отже, міжнародний кредит – це надання позичкових капіталів одних країн іншим у тимчасове користування на засадах повернення, платності та строковості, а кошти для міжнародного кредиту мобілізуються на міжнародному та національних ринках позичкових капіталів.

Однією з основоположних проблем світової економіки є проблема недостатності інвестиційних ресурсів та боротьби за їхнє використання. Тому кожна держава змушена шукати нові методи та форми впливу на економічне та політичне середовище задля забезпечення могутності, необхідної для реалізації державних інтересів. Здійснюючи міждержавні позики, країна має змогу використовувати додаткові можливості, що відкриваються перед нею. В умовах сталого розвитку економіки, при відсутності надзвичайних ситуацій за допомогою податків держава отримує достатньо коштів для свого нормального функціонування. За надзвичайних умов податкових коштів недостатньо. Вийти із скрутного становища держава може, уклавши угоду позики.

Проблеми зовнішнього боргу охоплюють не лише сферу економіки, а й мають політичні наслідки. Так, високий зовнішній борг усуває можливість проведення незалежної економічної політики, зовнішні кредитори починають насаджувати країн не лише умови погашення боргу, але й заходи внутрішньої економічної політики. Зовнішній борг обмежує свободу дій держави, вибір власної стратегії розвитку.

1. Асадчев В.М., Сухоставець А. Борги і заборгованість. Різна природа – спільна проблема / Асадчев В.М., Сухоставець А. // *Фінанси України*. – 2000. – №2. – С.54-57. 2. Вільгельм С. Глобальна криза та зовнішні борги країн Єврозоюзу. / Вільгельм С. // *Finance.ua*. – 2009. – №5. – С.45-58. 3. Лютий І.О. Новітні тенденції розвитку фінансової системи держави / Лютий І.О. // *Фінанси України*. – 2004. – № 5. – С.24-29. 4. Рязанова Н.С. Сучасні тенденції зовнішньої заборгованості / Рязанова Н.С. // *Фінанси України*. – 2005. – №7. – С.12-27. 5. Смирнов А.Л. Міжнародний кредит: форми и условия. / Смирнов А. Л., Красавина Л. Н. – М., 1995. – 192 с. 6. Савчук В.С. Еволюція теорій розподілу багатства та сучасні суперечності / Савчук В.С. – К: КНЕУ, 2000. – 304 с. 7. Shah A. Third World Debt Undermines Development. / Anup Shah // *Global Issues*, 2007. – June 03. – P. 5-31.

Надійшла до редколегії 10.05.11

УДК 336.71. 37 "19/20"

І. Новікова, канд. екон. наук

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА, ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В РАМКАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО

Досліджується процес становлення економічної освіти у контексті формування вітчизняного банківського сектору в умовах ринкових трансформацій наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: інститут, банки, банківська система, економічна освіта, комерційна освіта, ринкове господарство.

Исследуется процесс становления экономического образования в контексте формирования отечественного банковского сектора в условиях рыночных трансформаций в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: институт, банки, банковская система, экономическое образование, коммерческое образование, рыночное хозяйство.

The process of formation of economic education in the context of the domestic banking sector in terms of market transformations in the late nineteenth – early twentieth century.

Keywords: college, banks, banking, economics, trade education, market economy.

У сучасних умовах розвитку вітчизняного господарства, особливо у теперішній складний період, перед державою постає ряд питань і проблем, що потребують негайного уважного вивчення, кваліфікованого аналізу та вірного розв'язання. Однією з найважливіших задач є й переорієнтація згідно європейських стандартів національної освіти. Але тут варто звертати увагу відповідних фахівців та чиновників не тільки на дотримання стандартів, а й на можливість забезпечення належної якості освіти, на відповідність установ що надають її, на професійний склад працівників тощо. Адже нинішній спад фінансово-ділової активності, труднощі які переживає економіка нашої країни свідчать про те, що в країні вкрай мало справжніх висококваліфікованих кадрів, які взмозі знайти оптимальні шляхи виходу з важкого й напруженого становища. І тут мова йде саме про високоосвічених економістів-практиків яких з одного боку нібито так багато, а з іншого – одиниці.

У такі нелегкі часи особливо актуальною є тематика національного відродження та переоцінка власного історичного досвіду. Україна вже мала можливість у період становлення господарства ринкового типу (дуга половини XIX – початок XX ст.), в умовах злетів і труднощів шляхом спроб і помилок вибудувати професійну освіту в тому числі й економічну.

Порушена проблема вже неодноразово привертала увагу сучасних дослідників, зокрема Е.Л. Лортикіяна [1], Я.Є. Сошинської [2], З.В. Гіптерс [3] та ін. Публікації цих науковців є вагомими й містять цінний матеріал, однак вони не дають можливості повною мірою оцінити та проаналізувати особливості формування структури

освітніх закладів, що надавали економічну освіту, визначити мету та завдання діяльності цих установ, з'ясувати їхні пріоритети, можливості, труднощі тощо.

Мета статті полягає у дослідженні процесу підготовки спеціалістів-економістів в Україні у другій наприкінці XIX – на початку XX ст., а також розгляді та аналізі специфіки діяльності комерційних освітніх установ.

В процесі господарчої трансформації та розвитку на теренах нашої держави протягом другої половини XIX – початку XX ст. швидко збільшувалася кількість фабрик, заводів, великих промислових гігантів а також супутніх обслуговуючих та посередницьких організацій. Еволюція ринкової інфраструктури підтримувалася і супроводжувалася ростом відповідних фінансово-кредитних установ. Здебільшого це були банки акціонерні комерційні, міські, сільські, земельні та тощо і страхові компанії.

Збільшення чисельності банківських установ та постійний розвиток і вдосконалення їхніх операцій у зазначений період породжувало зростання попиту на кваліфікованих банківських працівників. Діючі на той час вищі навчальні заклади не могли в повному обсязі забезпечити спеціалістами наявний на них на ринку праці попит, тим паче що такі освітні установи загалом випускали інтелектуальну еліту а не звичайних вузько-кваліфікованих службовців. Проблема формування комерційної освіти стала настільки важливою й очевидною, що наприкінці XIX ст. почала підніматися на найвищому рівні – державному. Міністерство фінансів на чолі з його міністром С.Ю. Вітте стало докладаати великих зусиль для того щоб "заповнити відчутну прогалину у вищій комерційній освіті" і сформувати потрі-

бну кількість освітніх комерційних закладів, що готували б широко-освічених економістів, яких не вистачало у різних галузях ринкового господарства, зокрема й у банківництві [1, с. 137].

Потреба підготовки професіоналів з банківської справи особливо загострювалася в міру того, як зростала кількість банків та вдосконалювалася діяльність великих приватних банків, що призводило до поділу банківської праці і до втрати певних кваліфікаційних навичок банківськими співробітниками. Найбільше не вистачало вузько кваліфікованих працівників із цієї галузі, при пришвидшеному терміні навчання яких виникала проблема у їхній недостатній загальній теоретичній підготовці, набутті обмеженої кількості практичних професійних знань, без яких вони могли перетворитися на "просту робочу силу із звичайними наслідками такого роду речей..." [5, с. 3].

Взагалі освітою в Російській імперії, зокрема Україні відало Міністерство народної освіти. Управлінську освітню діяльність воно здійснювало за допомогою своїх піклувальників освітніх округів, яких загалом по імперії було дванадцять. Однак й інші міністерства до освітнього процесу мали безпосереднє відношення. Так, значна кількість нижчих народних шкіл (церковно-приходські та школи-грамоти) знаходилися у підпорядкуванні Урядового Синоду, окрему групу початкових шкіл становили нижчі навчальні заклади військового відомства, значна кількість жіночих навчальних закладів знаходилася у підпорядкуванні Канцелярії по установам Імператриці Марії, щодо технічних і інших спеціалізованих навчальних закладів, то вони переважно знаходилися у відомстві Міністерства фінансів, торгівлі та промисловості, землеробства, внутрішніх справ, шляхів сполучення тощо [6, арк. 1-2]. За "Статистичними відомостями з початкової освіти в Російській імперії за 1896 рік", які були опубліковані Держдепартаментом народної освіти у 1898 р. загальна кількість початкових училищ всіх відомств по імперії становила 78 724. В них навчалася 3 801 133 студентів з яких 2 948 274 особи були чоловічого і 831 544 жіночого роду [6, арк. 4].

Комерційна освіта нижчого рівня на території Російської імперії почала розвиватися ще у XVIII столітті. Перша ж комерційна школа була заснована у 1773 р. в Москві [1, с. 135].

Система освіти фактично була триступеневою. Після нижчого рівня йшов середній. До середніх навчальних закладів відносилися гімназії, прогімназії та реальні училища. У гімназіях надавали загальну широку початкову освіту. Після успішного завершення навчання у такому закладі молодь отримувала право вступати у вищі навчальні заклади – інститути, університети, академії. Метою реальних училищ було надання молоді освіти, яка б відповідала практичним потребам, а слугувала базою для отримання технічних знань у вищих спеціалізованих навчальних закладах.

Перша гімназія була заснована у 1726 р. при Академії наук в Санкт-Петербурзі. Курс навчання в гімназіях становив 8 років, прогімназіях – 6 років, реальних училищах – 5 років. До 1 січня 1899 року в Російській імперії було 191 гімназія, 53 прогімназії й 115 реальних училищ [6, арк. 5]. Перше комерційне училище було засновано в Санкт-Петербурзі у 1772 р., а наступне – аж через 32 роки в Москві у 1804 р. [6, арк. 20].

Вищий рівень освіти в Імперії й Україні становили університети. Їхніми аналогами були відомі європейські вищі навчальні заклади. Перший університет було засновано знову ж таки в Москві у 1775 р., у 1802 р. було створено Дерпський університет (з 1893 р. Юр'ївський), у 1804 р. – Казанський, у 1819 р. – Санкт-

Петербурзький. До кінця XIX ст. їх було 9. На території підросійської України перший вищий навчальний заклад було засновано у 1804 р. у Харкові, у 1834 р. розпочав свою діяльність знаменитий і зараз Київський університет Св. Володимира – флагман в системі сучасної національної освіти. Забезпечувати високий рівень освіченості на півдні України мав створений у 1864 р. в Одесі Новоросійський університет.

Університети складалися з 4-х факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного та медичного. Були й виключення. Так у Санкт-Петербурзькому був факультет східних мов але не було медичного, в Дерпському крім 4-х зазначених був ще факультет богословський. Щодо українських ВУЗів, то у Новоросійському університеті медичний факультет було відкрито тільки у 1896 р.

Станом на 1 січня 1899 р. в усіх 9-ти університетах Імперії навчалася 16 497 студентів і 1 109 вільних слухачів. Найбільша кількість студентів зосереджувалася у стінах Московського університету – 4 407 чол., за ним слідував Санкт-Петербурзький – 3 788 чол., далі – Київський університет Св. Володимира – 2 604, потім Харківський – 2 604 [6, арк. 7].

Відомчою структурною організацією комерційних навчальних закладів було Міністерство фінансів, до якого згідно з законом від 1894 року мали відноситися всі новостворені установи такого типу. 15 квітня 1896 року імператором Миколою II було видано нормальне положення про комерційні навчальні заклади, яке передбачало наявність і діяльність 4-х типів таких установ: комерційні училища, торгівельні школи, торгівельні класи і курси комерційних знань. Комерційні училища належали до середніх навчальних закладів і мали на меті підготовку фахівців відповідальних посад у торгівельних і промислових підприємствах. Торгівельні школи були однокласними з однорічним терміном навчання і трикласними з трирічним навчальним курсом. Вони готували дрібних службовців для торгівельно-промислових підприємств. Торгівельні класи і курси комерційних знань надавали усім старшим 12-ти років бажаючим, які переважно вже працювали на торгівельно-промислових підприємствах, певні знання необхідні у торгівельній справі.

Залежно від того за чий кошти утримувалися комерційні навчальні заклади вони поділялися на громадські та приватні. Завідування справами громадського комерційного навчального закладу покладалося на опікунську раду, що складалася з представників його засновників (земств, міст, станів, місцевих общин).

До 1896 року всього по імперії було 10 комерційних училищ, з них 8 було переведено в підпорядкування Міністерства фінансів, а два найстаріших Санкт-Петербурзьке та Московське перебували у Відомстві установ Імператриці Марії. Торгівельних шкіл і торгівельних класів до 1896 р. не існувало зовсім. Однак після того як вступило в силу зазначене вище положення ситуація змінилася. І вже на початку 1899-1890 навчального року в підпорядкуванні Міністерства фінансів було 56 комерційних навчальних закладів, в тому числі: 19 комерційних училищ, 16 торгівельних шкіл, 9 торгівельних класів і 12 курсів комерційних знань. Загальна кількість осіб, що здобували у них знання становила 10 950 чол., з них 6 013 – навчалася у комерційних училищах, 2 284 – у торгівельних школах, 1 946 – у торгівельних класах і 707 ходило на курси комерційних знань. Залежно від популярності фаху число осіб, що навчалися на тому чи іншому відділенні коливалося в межах: від 48 до 695 в училищах, від 27 до 967 в торгівельних школах, від 18 до 1 504 в торгівельних класах і від 13 до 185 на курсах [6, арк. 20].

На утримання всіх зазначених комерційних закладів різними товариствами й приватними особами витрачалося 1 300 000 руб. Середня вартість 7-класного комерційного училища визначалася на рівні 35 000 руб., однак у деяких училищах вона перевищувала 100 000 руб. Витрати на утримання торговельних класів і комерційних курсів залежно від кількості слухачів коливалися від 300 руб. до 15 000 руб.

Крім описаних вище комерційних навчальних закладів у цей же час існували ще 2-класні комерційні відділення при 25 реальних училищах при церквах іноземних сповідань і при 3-х приватних реальних училищах, а також комерційні курси для жінок при Демідівському будинку піклування.

Згідно вищезазначеного положення 1896 р. право заснування нових комерційних навчальних закладів, а саме: торговельних курсів, класів, шкіл та комерційних училищ надавалося державним установам, становим товариствам і приватним особам. Основними товариствами, які цілеспрямовано займалися формуванням цілісної мережі освітніх установ, що надавали економічні знання були товариства розповсюдження комерційної освіти. 11 вересня 1897 р. за ініціативи й підтримки відомого російського підприємця, представника правління Московського купецького товариства взаємного кредиту Олексія Семеновича Вишнякова таке товариство було засновано в Москві. Головою товариства було обрано самого О. Вишнякова, почесним головою – міністра фінансів С.Ю. Вітте. Крім того до складу виконавчого комітету ввійшли відомі підприємці й діячі: М.І. Гучков – співвласник торговельного будинку "Юхим Гучков і сини", член ради Петербурзького міжнародного і Московського комерційного банків, виборний Московського біржового товариства; П.О. Морозов – член правління компанії Бродсько-глухівської мануфактури, член ради Московського банку; С.М. Третьяков – директор правління Костромської лляної мануфактури, виборний Московського біржового товариства; член ради з'їздів представників промисловості і торгівлі, ради Московського банку, Московського купецького товариства взаємного кредиту та інші. Аналогічне – Київське товариство розповсюдження комерційної освіти розпочало свою діяльність на теренах України, головою правління якого у 1896 р. став відомий підприємець, благодійник Микола Артемович Терещенко.

Отже, стрімкий розвиток системи комерційно-економічної освіти активно підтримувався чиновниками, меценатами і навіть громадськістю. Однак винятки та інциденти все ж були. Зокрема, наприкінці XIX ст. у Києві існувало всього лише два типи навчальних установ що надавали комерційну освіту: два комерційні училища (державне та приватне), метою діяльності яких було надання середньої економічної освіти та торговельної школи (чоловіча та жіноча), що забезпечували нижчий рівень комерційної освіченості. Комерційні училища розташовувалися в окремих будинках, а обидві торговельні школи певний час (близько 3-х років) – в одному. Це була стара, напіврозвалена будівля на Подолі, яку Київське товариство розповсюдження нижчої комерційної освіти відремонтувало й переобладнало під чоловічу торговельну школу. Коли ж у 1899 р. було прийнято рішення про необхідність відкриття жіночої торговельної школи, то її вирішено було тимчасово помістити на нижньому поверсі будинку чоловічої торговельної школи. Крім того у цьому ж будинку розташовувалися торговельні класи для дорослих. Кожна торговельна школа на той час мала 4 класи – 1 підготовчий та 3 спеціальних, а тому для цього крім службових та господарських кабінетів потрібно було щонайменше 8 великих зали для

проведення навчання. Такої кількості кімнат в будівлі просто не було. А між іншим невдовзі планувалося відкрити ще й додаткові вищі класи комерційної освіти. Вкрай скрутне становище врятував відомий меценат М.А. Терещенко, який пожертвував значну суму коштів на будівництво окремого приміщення для жіночої торговельної школи. Паном Б. Хаменко від імені товариства розповсюдження нижчої комерційної освіти до міської думи було подано прохання про відведення місцем для цього закладу місця. Згідно її рішення нову школу було вирішено збудувати на вул. Бульварно-Кудринській, де на той час пустувало вільне місце, не було ніякої рослинності, навіть природного садочка. Однак, після того як було затверджено всі організаційні моменти в газеті "Київське слово" за № 4291 деяким паном Осіповим була опублікована стаття сповнена критики розбудови комерційної освіти в Києві. Нарікання Осіпова зводилися до того, що розвиток комерційної освіти може нашкодити природному інтер'єру міста, гармонії і завершеності його краси, його квітучі сади та сквери з часом можуть зникнути... [10]. Будівництво будинку жіночої торговельної школи було завершено у 1902 р. Проектвав будівлю закладу відомий інженер, автор багатьох київських споруд Павло Голандський, виконувала будівництво контора знаменитого київського підрядчика Льва Гінзбурга. Школу було названо на честь покійної дружини М. Терещенко – Пелагеї Терещенко [13]. Це була перша Жіноча торговельна школа не тільки на Україні а й в усій Російській імперії [14].

У 1902 р. в його відомстві Міністерства фінансів налічувалося 147 із загальною кількістю понад 20 000 студентів та учнів. На той час в імперії було засновано три політехнічних інститути, один з яких знаходився в Києві та багато нижчих навчально-професійних інституцій [4, с. 101–102].

Однак з розвитком господарства дедалі очевиднішим ставало те, що існуюча освітня система не може підготувати дефіцитні професійні кадри, в тому числі й особливо у сфері банківської справи. Тому на початку XX ст. почало підніматися питання про створення спеціалізованого вищого навчального закладу метою діяльності якого було б надання наукової освіти людям, які займалися переважно комерцією, навчили їх розумінню складних проблем торговельного й кредитного обороту та законів ринку. Крім того ці заклади мали виховувати в людях ініціативність, новаторство, виявляти та шліфувати їхні управлінські здібності.

За ініціативи і підтримки відомого російського підприємця, купця 1-ї гільдії Олексія Семеновича Вишнякова у 1907 р. в Москві завдяки Московському товариству розповсюдження комерційної освіти створюється Московський комерційний інститут, який був одним з перших в Європі. Це стало початком формування вищої комерційної й економічної освіти в Російській імперії [7].

На території українських губерній, що входили на той час до складу Російської імперії ідея створення спеціалізованого навчального закладу який міг би здійснювати підготовку високого рівня кваліфікації фахівців, які займали б на великих підприємствах управлінські посади, почала виникати ще у 1903 р. Однак реалізована вона була дещо пізніше. Спочатку такий заклад планувалося відкрити на базі діючого на той час Київського 1-го комерційного училища але пропозиція не знайшла підтримки. У 1906 р. завдяки ініціативи відомого професора Київського університету Св. Володимира М.В. Довнар-Запольського було засновано Київські вищі комерційні курси, які 12 травня 1908 р. були перейменовані на Київський комерційний інститут [8, с. 3].

Це був вищий навчальний заклад, що знаходився у підпорядкуванні Міністерства торгівлі та промисловості. 7-го грудня 1912 р. міністром цього Міністерства було затверджено статут закладу за яким управління інститутом мала здійснювати Опікунська рада. Навчальною частиною мав керувати Навчальний комітет. Виконавчими ж органами були директор та правління.

Створення закладу переслідувало дві мети: теоретичну та практичну. В рамках теоретичної мало здійснюватися навчання студентів комерційних та економічних наук, практичної – підготовка їх до практичної діяльності на торгівельно-промислових підприємствах, фінансово-технічній, державній та громадській службі. Крім того випускники інституту мали право проводити викладання спеціальних предметів в комерційних навчальних закладах.

Згідно зазначених вище напрямків підготовки в інституті було виокремлено два відділення: економічне та комерційно-технічне. А з метою більш детального вивчення деяких галузей знань було створено спеціальні підрозділи: залізничний, страховий, педагогічний, земсько-міський та звісно ж банківський на якому готували спеціалістів банківської справи для державних, громадських та приватних фінансово-кредитних установ. Навчання в інституті забезпечувалося за допомогою читання таких наук: юридичних, історії філософії і педагогіки, фізико-математичних, технологічних і товарознавчих, прикладних, нових мов, економічних та комерційних. Крім того на певних підвідділах здійснювалося викладання необхідних спецкурсів. Більшість предметів супроводжувалася практичними заняттями.

У рамках економічних наук викладалися: економічна географія, сільськогосподарська економія, економічна історія Росії, економічна політика, політична економія, статистика, земське й міське господарство, історія господарського побуту Західної Європи, економічна географія Південно-Західного краю, фінансове право, місцеві фінанси. Доповнювали їх комерційні: комерційна арифметика, фінансові обчислення, політична арифметика, загальне рахівництво, банківське, фабричне та сільськогосподарське рахівництво, техніка банківської справи, водна транспортна справа, комерційна кореспонденція на російських та іноземних мовах.

За правилами прийому до інституту приймали слухачів два рази на рік: перед початком осіннього та весняного семестрів. Причому на рівних правах приймалися особи як чоловічої, так і жіночої статі, які мали відповідну базову середню освіту. Такі абітурієнти ставали дійсними слухачами, непідготовлені – могли бути вільними. Бажаючим вступити до Київського комерційного інституту потрібно було: подати заяву-прохання; документи про наявність відповідної середньої освіти; християнам метричні свідоцтва видані Духовною Консисторією, а іншим віросповіданням – встановленого законом зразка свідоцтва про народження; документи про соціальне походження; відомості про прописку до призовної дільниці і військовозобов'язувальний стан призовника; три засвідчені в офіційному порядку фотокартки з підписом на звороті; свідоцтво про політичну благонадійність [15, с. 6].

Плата за навчання на 1914/15 навч. рік становила 50 руб. за півріччя для студентів економічного відділення і 55 руб. – для комерційно-технічного. Крім того всі вступники мали обов'язково здати по 2 руб. на розвиток інститутської бібліотеки [15, с. 10]. Юнаки, що навчалися в інституті (дійсні слухачі) за законом мали право на відстрочку від військових зобов'язань до 27-річного віку.

Популярність інституту була такою, що за перших 8 років його діяльності кількість слухачів зросла у 16,5 разів з 239 у 1906 р. до 3942 у 1913 р. Причому

чисельність жіноцтва в останньому представленому звітному році становила близько 10 %.

Залежно від соціального стану на початку 1913 р. студенти розподілялися таким чином: діти дворян – 179, поважних громадян – 126, міщан – 1710, селян – 325, духовенства – 690, чиновників – 172, військових – 101, купців – 407, іноземців – 31, інших – 93.

Середній рівень освіти студентам інституту переважно забезпечували православні духовні семінарії у яких навчалося з прийнятих 1112 особи, далі йшли комерційні училища – 972 особи, потім реальні училища – 643 особи, чоловічі – 359 та жіночі – 328 гімназії, за якими список можна було б продовжити багатьма іншими існуючими на той час училищами, інститутами і навіть університетами після яких до інституту вступило 4 особи [8, с. 7].

Деканом економічного відділення був д.с.с., магістр агрономії, зверхштатний ординарний професор кафедри товарознавства Сльозкін Петро Родіонович, деканом комерційно-технічного відділення – с.с. доктор ботаніки, зверхштатний ординарний професор кафедри загальної біології.

Навчання забезпечував сильний викладацький склад: 13 – зверхштатних ординарних, 3 штатних та 5 зверхштатних екстраординарних професорів, 3 штатних доцентів, 3 штатних і 28 зверхштатних викладачів, 1 штатний та 4 зверхштатних асистенти, 3 штатних і 3 зверхштатних лаборанти. Серед викладачів були й відомі сучасникам видатні науковці. Так, економічні дисципліни в Київському комерційному інституті викладали знамениті зараз Євген Євгенович Слущкий – статистику, професор Костянтин Григорович Воблий – економічне страхування і політичну економію, професор Леонід Миколайович Яснопольський – фінансове право та торгівельну політику, Петро Леонідович Кованько – економічну політику та місцеві фінанси, професор Дмитро Олександрович Граве – страхову математику й теорію ймовірностей, професор Михайло Мифодійович Катков – торгівельне право, вексельне право, страхове право тощо, викладач Олександр Васильович Абрамович – банківську бухгалтерію, викладач Лев Германович Барац – банківську справу та ін. [15, с. 65-80].

Наступний осередок професійних економічних знань було створено в Харкові. На початку 1920-х рр. Харківське купецьке товариство почало піднімати питання про перетворення діючих з 27 травня 1912 р. Харківських вищих комерційних курсів на Харківський комерційний інститут.

Середній ступінь здобуття основ економічної освіти, як уже було вище зазначено, на території України забезпечували комерційні училища. Вони були як чоловічими, так і жіночими. Однак жіночі училища почали виникати вже аж на початку ХХ ст. Одним з таких було відоме у Києві 7-микласне жіноче училище засноване П.Д. Новицькою. Навчання у ньому розподілялося на 7 класів: 5 загальних і 2 спеціальних (підготовчих: молодше та старше). Чисельність учениць кожному класі не могла бути більшою за 40. Серед загальноосвітніх обов'язкових предметів були: мови (російська, німецька й французька), географія, історія, математика, фізика, хімія, правопис, рукоділля, спів тощо. Профілюючими – комерційна арифметика, бухгалтерія (теоретична та практична), комерційна кореспонденція (на російській та інших мовах), політична економія, законодавство (переважно торгівельне і промислове), товарознавство й технологія, комерційна географія (переважно Росії). Необов'язковими предметами, що викладалися за бажанням учениць і за додаткову плату могли бути англійська мова, читання, стенографія, друк, танці, музика і ручна праця. З метою практичного засвоєння наук

ученицям, під наглядом викладачів, влаштовували планові екскурсії до музеїв, фабрик, заводів та інших підприємств. На молодше підготовче відділення приймалися 8-10-річні діти, на старше – 9-12-річні. До першого класу могли бути зараховані дівчатка віком 10-13 років, які мали відповідну початкову освіту. До переліку вступних документів входили: заява-прохання про зарахування до закладу на ім'я директора училища, метрика та медична довідка про загальний стан здоров'я й щеплення. Найбідніші учениці могли бути звільненими від плати за навчання або отримати право платити 50 %. Однак загальна кількість пільговиків не могла перевищувати 2-3 % [16, с. 10]. Відмінниці по завершенню навчання в училищі нагороджувалися срібними та золотими медалями. Аналогічні умови навчання, за деякими відмінними нюансами були й у інших таких навчальних закладах під російської України.

Отже, попри всі перепони очевидно, що усвідомлення важливості значення комерційної освіти у господарській системі посилювалося, і на початку ХХ ст. повага до неї остаточно утвердилася.

В подальшому глибоке усвідомлення суспільством необхідності в якійсь комерційній освіті сприяло появі нових комерційних навчальних закладів, які незважаючи на труднощі та перешкоди, надавали загальну та спеціальну економічну освіту своїм слухачам та готували економістів-фахівців, збільшення кількості яких серед населення сприяло поширенню економічної грамотності, пошуку нових, стратегічно-обдуманих підприємницьких рішень та інноваційних шляхів розвитку еконо-

міки, що загалом призводило до піднесення ефективності ведення господарства.

1. Лортикян Э.Л. Развитие экономического и коммерческого образования в Украине в начале XX века / Э.Л. Лортикян // Схід-захід: Історико-культурологічний збірник. – Х.: "Майдан", 1998. – С.135-149.
 2. Сошинська Я.С. Вища економічна освіта в Україні та її документно-інформаційне забезпечення (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Я.С. Сошинська // Питання культурології. – К., 2005. – Вип.21. – С. 143-149.
 3. Гіперс З.В. Економічна освіта молоді в Галичині ХІХ – першої половини ХХ століть: теорія, досвід, персоналії: [монографія] / З.В. Гіперс. – Л.: ЛБІ НБУ, 2006. – 220 с.
 4. Билимович А.Д. Министерство финансов (1802–1902). Исторический очерк / Александр Дмитриевич Билимович. – К, 1903. – 106 с.
 5. Блюменфельд И. Образовательные банковые учреждения в 3. Европе и С. Америке / И. Блюменфельд. – Екатеринбург, 1909. – 33 с.
 6. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). – Ф.12 (кмф). – Оп.1. – Спр.327.
 7. РЗА им. Г.В. Плеханова. – Режим доступу: <http://www.prokredo.ru/college.php?id=2>. – Заголовок з екрану.
 8. Киевский коммерческий институт 1913 г. – Киев, 1913. – 32 с.
 9. ЦДІАУ. – Ф.12 (кмф). – Оп.1. – Спр.280.
 10. Высшие коммерческие курсы Харьковского купеческого общества, состоящие в ведении Министерства торговли и промышленности. Записка о деятельности курсов в 1912-13 уч. году. – Харьков, 1914. – 8 с.
 11. Хаменко Б. Красоты Киева и коммерческое образование (ответ г-ну Осипову) / Б. Хаменко // Киевское слово. – 1900. – 4 января.
 12. ЦДІАУ. – Ф.12 (кмф). – Оп.1. – Спр.281.
 13. Малаков Д. Моя школа / Д. Малаков // Зеркало недели. – 2005. – 4-10 июня.
 14. Династия Терещенко: Н.А. Терещенко. – Режим доступу: <http://209.85.129.132/search?q=cache:ivOa9fvNxl4J:www.ukrsugar.kiev.ua/hist.org>. – Заголовок з екрану.;
 15. Правила о приеме в Киевский коммерческий институт с краткими сведениями для поступающих в него и состоящих слушателями его (с приложением схемы и плана преподавания на 1914-15 уч. г.). – К.: типография И.И. Чоколова, 1914. – 80 с.
 16. Устав частного женского коммерческого училища П.Д. Новицкой в г. Киеве. – К.: типография С.В. Кульженко, 1906. – 27 с.

Надійшла до редколегії 12.05.11

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

Випуск 128

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Підписано до друку 13.09.11. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № Е24. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 10,0. Обл.-вид. арк. 7,0. Зам. № 211-5776

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; (38044) 239 31 58; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>